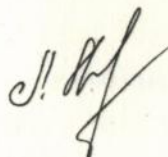

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

МАРЧУК Людмила Миколаївна

ЯВИЩЕ НАДЛИШКОВОСТІ В БАГАТОКОМПОНЕНТНОМУ
СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

10.02.01 - російська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків - 1991

00802215 (1)

Дисертація є рукописом.

Дисертація виконана в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди.

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор Калашникова Галина Федорівна

Офіційні опоненти:

- доктор філологічних наук,
професор Столярова Любов Прохорівна
- кандидат філологічних наук,
доцент Бикова Лілія Олексіївна

Провідна установа - Донецький державний університет.

Захист відбудеться "13" травня 1994 року о 12.00 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.06.06
у Харківському державному університеті за адресою:
310077, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. 11-37.

Із дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету.

Автореферат розіслано "7" квітня 1994 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради. В. Широкоград Широкоград В.Х.

AB - 29.806

Багатокомпонентні складні речення /БСР/ викликають особливий інтерес у лінгвістів завдяки їх синтаксичному статусу /див. праці І.А. Василенка, Г.Ф. Гаврилової, Н.С. Ганцовської, Г.Ф. Калашникової, В.А. Щитова та ін./.

Вивчення та теоретичне осмислення БСР проведено в різних аспектах: структурному, семантичному, комунікативному. Проте проблема надлишковості як одного із регуляторів структурно-семантичного механізму БСР тільки намічена, тоді як надлишковість є одним із засобів, що дозволяє реченням великого об'єму зберегти цілісність в процесі мовлення і прозорість структури, полегшує сприймання інформації, даної в БСР.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю вивчення надлишковості на рівні БСР як одного із правил впорядкування, якими регулюється мовленнєва реалізація БСР, виявлення закономірностей функціонування надлишкових компонентів у складі поліпредикативних конструкцій, оскільки БСР включає велику кількість предикативних одиниць і являє собою надзвичайно складну структуру, що могло б без надлишковості привести до його громіздкості, зробити складним для розуміння.

Мета дослідження - дати комплексну характеристику явища надлишковості на рівні БСР, а також визначити специфіку функціонування БСР з різними типами надлишковості.

Згідно з цією метою у роботі поставлені такі завдання:

1. Розглянути поняття надлишковості та економії в мові і уточнити їх класифікацію відносно БСР.
2. Виявити лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, що зумовлюють появу надлишковості в багатокомпонентних конструкціях.
3. Дослідити різні типи надлишковості з точки зору структури і семантики БСР, визначити відповідність між типом надлишковості

і моделлю БСР.

4. Встановити функції надлишкових компонентів в БСР.

Мета та завдання визначили методи дослідження. Використовується метод контекстуально-семантичного аналізу, який дає можливість встановити функціонально-семантичний статус надлишкових компонентів в БСР. Для безпосереднього спостереження над мовними явищами та для їх систематизації застосовується метод лінгвістичного опису. БСР з елементами економії і надлишковості розглядаються шляхом порівняння. У складних випадках визначення семантичної надлишковості в БСР застосовувався метод семантичного тестування, в ролі тестованих виступали студенти та аспіранти Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше здійснюється аналіз БСР з надлишковими компонентами. Вперше показано взаємодію протилежних тенденцій – тенденції до економії і тенденції до надлишковості на рівні БСР. Запропоновано виділення різних типів надлишковості за конструюючими ознаками, розглядаються фактори, що зумовлюють надлишковість в багатоконструкційних конструкціях. Встановлена залежність між типом надлишкових компонентів та певною моделлю БСР, що дозволяє зробити висновок про схильність деяких поліпредикативних конструкцій до появи надлишкових компонентів.

Теоретична значущість дослідження полягає в комплексному вивченні питань надлишковості та економії в рамках діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей. Матеріали роботи можуть бути використані при розгляданні питання надлишковості на інших рівнях /наприклад, простого речення, елементарного складного речення/. Дисертація представляє теоретичний інтерес для виявлення синтаксичних закономірностей з метою визначення син-

таксичного статусу БСР.

Матеріали й положення дисертації можуть знайти практичне застосування в наукових дослідженнях з синтаксису складного речення, в лекційних і практичних вузівських курсах синтаксису, стилістики, загального мовознавства, при проведенні спецкурсів і спецсемініарів з синтаксису.

Матеріалом для дослідження послужили п'ять тисяч прикладів, що були одержані методом суцільної вибірки з творів російської художньої літератури ХХ століття. Всього проаналізовано 70 романів, повістей, оповідань, віршів, поем, які складають об'єм п'ятнадцять тисяч сторінок. Відібрано чотири тисячі прикладів багатокomпонентних складних речень з явищами надлишковості та тисячу - з явищами економії.

На захист висуваться такі тези:

- Надлишковість в БСР є складним багатоаспектним явищем, що служить одним із засобів побудови даної синтаксичної одиниці в акті комунікації.

- Тенденція до надлишковості пов'язана з тенденцією до економії в рамках діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей. Механізм їх взаємодії і складає динамічну рівновагу в системі мови.

- Серед різних типів надлишковості виділяються передбачена і непередбачена. Перша є мовною, а друга - мовленнєвою надлишковістю.

- За впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів розмежується загальномова та індивідуально-авторська надлишковість, за ідентичністю дублетних компонентів - повна і часткова, за ведучою ознакою в єдності форми та змісту - семантична і структурна.

- Тип надлишковості, що виявляється в тому чи іншому БСР, пов'язаний з характером моделі поліпредикативного речення. Певна модель допускає відповідний тип надлишковості.

- Основними функціями надлишкових компонентів в БСР є експресивна функція і функція зняття глибини конструкції. До більш часткових відносяться наступні функції: текстоутворююча, ритмо-мелодійна, функція емоційного підтвердження сказаного, функція уточнення образної інформації.

- В прозі та поетичних текстах БСР з елементами надлишковості виконують ряд композиційно-стилістичних завдань.

- Всі надлишкові компоненти в складі БСР комунікативно цільні, оскільки дубльована інформація сприяє досягненню взаєморозуміння між комунікантами.

Апробація роботи. Матеріали дисертаційної роботи обговорювались на засіданнях секції сучасної російської мови і аспірантського семінару Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди в 1990, 1991, 1992, 1993 р.р., а також на наукових конференціях викладачів Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту ім. В.П. Затонського в 1989, 1990 р.р. За матеріалами дисертації були зроблені доповіді на міжрегіональній конференції "Предикація у тексті і реченні" /Коломна, 1991/, "Проблеми вивчення та викладання російської мови у вузі та школі" /Мінськ, 1992/, на Потєбніанських читаннях /Харків, 1991/, на республіканській конференції "Стилістика російської мови: теоретичний та порівняльний аспекти" /Харків, 1993/.

Результати роботи викладені у восьми публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків, реєстру літератури, а також одного додатку.

Зміст роботи. У вступі обґрунтовується актуальність теми

дослідження, визначається його мета і завдання, називаються методи дослідження, визначається наукова новизна роботи, її практична і теоретична значущість.

У главі першій "Поняття про надлишковість та її типологія в багатокомпонентному складному реченні" викладаються теоретичні передумови дослідження надлишковості, її взаємодія з тенденцією до економії. Тенденції до економії та надлишковості проявляються як: 1/ тенденції, що направлені на покращення мовної техніки та мовного механізму і 2/ тенденції, що направлені на збереження мови в стані комунікативної придатності¹.

В даному дослідженні ми опираємося на визначення надлишковості, що було запропоноване О.С. Ахмановою, яка пояснює надлишковість як "повторну передачу однієї і тієї ж інформації, що здійснюється як експліцитно, так і імпліцитно"².

Однак ми розуміємо надлишковість більш широко, так як, на нашу думку, надлишковість в БСР виявляється у вживанні лексичних повторів компонентів у тотожному та синонімічному прояві, перифраз, повторів сполучників, а також компонентів, у яких відсутня інформаційна цінність. Поява надлишковості пов'язана з структурою БСР. Саме структура поліпредикативної конструкції проводить до появи структурного паралелізму, до повтору певного синтаксичного сегменту /компоненту/. Наприклад: "Мне нравится, что вы больны не мной, мне нравится, что я больна не вами, что никогда тяжелый шар земной не уплывет под нашими ногами" /М. Цветаева/.

Серед різних типів надлишковості виділяються передбачена і

¹ Серебренников Б.А. Об относительной самостоятельности развития системы языка. - М.: Наука, 1968. - 167 с.

² Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1969, - С. 112

непередбачена, що визначаються як мовна та мовленнєва надлишковість.

Причини появи передбачених елементів пов'язані з властивістю мовної системи, тобто вони закладені в граматичних правилах і принципах організації мови. Наприклад: "Они не только чувствовали, они знали, что они в каком-то особенном, душевном смысле прощаются навсегда" /О. Фадеев/. Надлишковим в даному реченні є вираження значення множини дієсловами "чувствовали", "знали", "прощаются", так як підмет "они" має значення множини.

Непередбачена надлишковість проявляється в семантичному дублюванні компонентів ВСР, а також в наявності будь-якого елемента, який позбавлений інформативної цінності чи граматичної значущості. Наприклад:

1. "Когда я начал изучать то, что полагалось мне по возрасту, когда я начал его изучать, - мое воображение поразило эпизод жертвоприношения Авраамом Исаака" /А. Цестава/.

2. "Чем любовнее и краше была сделана эта маскировка, тем заметнее было, что сильнее она вылавала ощущение неустроенности и обыкновенной бабьей беспомощности" /С. Алексеев/.

При цьому надлишковість в ВСР може утворюватись шляхом дублювання інформації одним або кількома компонентами /тобто два семантично синонімічні поняття відповідають трьом структурним компонентам/: "Но неисповедимы пути Господни, и не дано людям знать, что их ждет впереди" /Г. Бакланов/. Компонент "неисповедимы пути Господни" вжитий у значенні "в зв'язку з причинами, нам незрозумілими, невідомо наше майбутнє"¹. В даному ВСР $ПО_1$ /предикативна одиниця/ має те ж значення, що і $ПО_2 + ПО_3$, тобто $ПО_1 = ПО_2 + ПО_3$.

¹Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. - С. - Петербург: Врокгауз - Ефрон. - 1912. - Т.2. - С. 156.

Надлишкові компоненти дозволяють поліпредикативним конструкціям уникати нечіткості у викладенні, що робить їх ясними для сприймання і для відтворення. Тому враховуємо глибинну структуру БСР і вважаємо надлишкові компоненти в БСР функціонально значущими в рамках даних конструкції.

Механізм надлишковості – це надзвичайно складне і багатоаспектне явище, яке вміщує в собі поняття семантики і структури, загальномовні та індивідуально-авторські властивості, лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори. Необхідність врахування цих особливостей спонукала нас впровадити класифікацію надлишковості не за однією, а за рядом ознак.

До загальномовної ми відносимо надлишковість, яка утворюється у випадках вживання тотожних або загальноприйнятих синонімічних компонентів: "Кивнув, Петя остался стоять, обтекаемый толпой, захваченный какой-то своей мыслью, всем своим существом ощущая сейчас свою малость, свою ненужность в этом огромном вечернем городе и в то же время радуясь, что он есть, что он существует, что ему хочется ощущать себя в непредсказуемой стихии людского водоворота" /П. Проскурин/. Компоненти "что он есть", "что он существует" вживаються в одному значенні, однакові за структурою, в них зустрічаються синонімічні однорідні присудки "есть", "существует". Такий ряд синонімів дозволяє уникнути лексичної монотонності.

На рівні комунікативного акту можлива індивідуально-авторська надлишковість: коли компоненти, що дублюють інформацію, є контекстуальними синонімами компонентів БСР, які несуть основну інформацію: "И теперь он знал, что такое бой, что такое смерть, и что такое страх" /О. Фадзев/. Поза контекстом лексеми "бой", "смерть", "страх" сприймаються як неоднорідні за змістом. Проте в даному БСР вони розташовані в одному контекстуальному синоні-

мічному ряду і в PO_2 і в PO_3 ⁴ несуть частково надлишкову інформацію, що допомагає автору описати розуміння бою як сукупності асоціативно пов'язаних понять: війна-страх-смерть.

В зв'язку з повтором різного об'єму інформації в надлишкових компонентах виділяємо БСР з явищами повної надлишковості /1/ та БСР з явищами часткової надлишковості /2/.

1. "Но вот все померли, кому полагалось бы благоговейно помнить это, но вот все канули в ничто..." /Л. Леонов/. Надлишковий компонент, що дублює інформацію, повністю вкладається в значення компоненту, який дублюється. $PO_1 = PO_2$.

2. "Опершись подмышкой на лопату-грабарку с длинной рукояткой, перекрестив загорелые ноги, стояла она, чуть изогнувшись, и так хорош, так красив был изгиб молодого ее тела, так хороша была она вся на его глаза, разгоряченные несколькими стопками водки и вином!" /Г. Бакланов/. У компоненті "и так хорош, так красив был изгиб молодого ее тела" мається на увазі тільки одна сторона жіночої краси, що сподобалася спостерігачеві. Пізніше це перше враження узагальнюється за допомогою імпліцитного включення інших компонентів: "так хороша была она вся на его глаза". $PO_1 < PO_2$.

За ведучою ознакою в формально-семантичній організації БСР поділяємо надлишкові компоненти на семантичні і структурні. Розмежування семантичної і структурної надлишковості проводиться виключно з метою виділення тієї чи іншої сторони діалектичної єдності форми і змісту на рівні БСР, так як "компоненти змісту формуються в одній із потрібних для спілкуван-

¹ PO_1 - компонент, що дублюється, PO_2 , PO_3 - компоненти, що дублюють інформацію.

ня форм"¹. При цьому під структурною надлишковістю мається на увазі надлишковість, яка виникає при мінімальній участі лексичного наповнення, тобто за рахунок структури БСР: "Не знала б, как цветет айва, не знала б, как звучат слова на вашем языке, как в город с гор ползет туман, и что проходит караван чрез пыльный Бешлагач, как луч, как, ветер, как поток..." /А. Ахматова/; анафора: "Маэстро. нарочно шаржируя, показал нам, как не нужно ерзать ладонью по спине, как не нужно отворачиваться от дамы во время танца, как не нужно смотреть на свои танцующие ноги" /В. Солоухін/; надлишковість сполучників: "Стать бы снова приморской девчонкой, туфли на босу ногу надеть, и закладывать косу коронкой, и взволнованным голосом петь" /А. Ахматова/.

Семантичною надлишковістю називаємо надлишковість, що утворюється /при підтримці певної структури/ лексичним наповненням тих чи інших компонентів БСР, тобто надлишковість на рівні мовленнєвої семантики: "Корягин не заблуждался на свой счет, он знал, что неприятен окружающим: резкий, колючий, никогда ни к кому не подлаживающийся" /Ю. Нагибін/. В даній конструкції спостерігається часткова семантична надлишковість між $ПО_1$ і блоком $ПО_2$ і $ПО_3$, при цьому $ПО_1 < ПО_2 + ПО_3$.

За формою передачі інформації на рівні БСР розрізняємо експліцитну та імпліцитну надлишковість. Експліцитна надлишковість проявляється в БСР при повторі будь-якого поняття в тотожних або синонімічних компонентах: "Люди станут другими, когда он повиснет на кресте с разъехавшими позвонками, не все, не сразу, но станут" /Ю. Нагибін/. Імпліцитна надлишковість реалізується в БСР через створення додаткової семантичної лінії. Елементи над-

¹Калашникова Г.Ф. Вопросы полипредикативного /многокомпонентного/ сложного предложения. - Харьков, 1991. - С. 36.

лишковості в процесі мовлення не повторюються експліцитно не тому, що були вжиті, а тому, що вони зрозумілі з контексту, де зустрічається їх семантичний еквівалент: "Жили Любавины как в крепости, в которой огромный крестовый дом под железной крышей, где вокруг - заплот из вершковых плах, где в ограде днем и ночью гремят проволокой два волкодава с красными злыми глазами" /В. Шукшин/. Сполучникові слова "которой", "где" є носіями узагальненої ситуативної характеристики. У випадку віднесення останньої підрядної частини до головної сполучникове слово "где" замішає слово "крепость", а у випадку віднесення до першої підрядної частини – слово "дом".

За конструючими ознаками розмежуємо надлишковість, властиву тільки рівню поліпредикативних речень, та надлишковість, властиву будь-якому типу речень. Так, наприклад, лексичний повтор зустрічається і в простому реченні, і в елементарному складному реченні, і в БСР. Проте в БСР, завдяки лексичному повтору, про- являється текстова категорія когезії. Основним засобом формування когезії виступає синтаксичний зв'язок між компонентами БСР за допомогою лексичного опорного слова або за допомогою підхоплення: "Я знаю, ты моя награда за годы боли и труда, за то, что я зем- ным отрадам не предавалась никогда, за то, что я не говорила воз- любленному: "Ты любим", за то, что всем я все простила, ты будешь Ангелом моим" /А. Ахматова/. Елементи надлишковості, що властиві іншим синтаксичним рівням, на рівні БСР мають свої особливості. В багатоконструктивних конструкціях лексичний повтор дозволяє розширити багатоланцюгове речення. В той же час в БСР зустрічається надлишковість, не властива іншим рівням. Наприклад, в конструкціях з неоднорідною супідрядністю структурно надлишковим може бути семантично опустошене головне: "Если б она ко мне явилась, то это

значит, что очарование бы исчезло" /Ю. Нагибин/.

На рівні БСР можлива надлишковість, коли семантику однієї ПО дублює блок ПО, можливе дублювання одного блока ПО іншим: "И вот его посадили, а огромный портрет Сталина, который он нарисовал, по-прежнему вывешивали на здании обкома, отец Фомы сидел, а товарищ Сталин, в шинели, ростом в три этажа, приветствовал демонстрации трудящихся" /Г. Бакланов/. Семантичне дублювання здійснюється за допомогою блоків: а/ "и вот его посадили" - "отец Фомы сидел" і б/ "а огромный портрет Сталина по-прежнему вывешивали на здании обкома" - "а товарищ Сталин, в шинели, ростом в три этажа, приветствовал демонстрации трудящихся", що передають надлишкову інформацію.

Багатокомпонентні складні речення під час спілкування виконують функцію комунікативних одиниць. В процесі комунікації розрізняємо і враховуємо екстралінгвістичні, паралінгвістичні /жест, міміку, погляд, позу/ і лінгвістичні фактори, що впливають на виникнення надлишковості в БСР. Серед екстралінгвістичних причин виділяємо об'єм оперативної пам'яті, авторське мислення, пресуппозицію, характеристику особи - комуніканта.

До екстралінгвістичних факторів, що призводять до появи БСР з надлишковістю, відноситься психофізіологічний механізм, який керує процесом мовлення людини та обмежує розмір повідомлень. Дослідження дозволяє нам виявити взаємозв'язок об'єму оперативної пам'яті людини і довжини БСР. Середня довжина БСР з надлишковістю визначається як середньоарифметичне число, рівне 4,9 компонента, що на 0,1 більше, ніж у дослідженні Г.Ф. Калашникової¹, яка роз-

¹Калашникова Г.Ф. Многокомпонентные сложные предложения с союжной связью в современном русском языке: Дис....д.ф.н. - Харьков, 1981, - с. 104.

глядала БСР в цілому.

Мова художнього тексту створюється автором через вибір засобів мовної номінації. Появу надлишковості пояснюємо ідіостилем письменника. Так, наприклад, БСР з надлишковістю являють вельми яскраву рису синтаксису творів Ю. Нагібіна: "Григорьев просто не мог без коленоприклонения. Так он грохнулся перед молодой редакцией "Москвитяиня", так разбил в кровь колени перед Венерой Милосской в Лувре, так падал ниц и перед композитором Варламовым, и перед Серовым, и перед Профром Садовским, и перед Стешей Казибеевой бесчестно, и сейчас, умиленный тем, как глубоко запали в бесхитростную и глубокую душу Ивана Ивановича его слова, как постиг его излюбленную мысль дремучий с виду Афанасий Капитонч, умиленный - в который раз - невозможным богатством русской натуры, он прикидывал, перед кем выбить пыль из паркета - по старому ли приятельству перед помощником смотрителя или уважить новую дружбу в лице блюстителя порядка, и уже склонился к последнему, да раздражал мундир".

В даному БСР спостерігається семантична надлишковість як підтвердження головної думки попереднього речення в контексті.

В авторському тексті письменник спеціально використовує конструкції, в яких зустрічається надлишковість як засіб пояснення незрозумілого, переконання читача, направлення його уваги на думку автора. В мові персонажів поява БСР з надлишковістю зумовлюється пресуппозицією, так як вона містить в собі деякі знання співбесідників, які стосуються предмету розмови.

Особливу роль в появі багатоконструкцій з явищем надлишковості відіграє особистість персонажу, його мовні особливості, емоційний стан. Наприклад: "Теперь вы сочли, что ваша жизнь никому не нужна", - сказала она грозно, - что ваша жизнь

кончена, що я ваше прошле, да?" /Б. Окуджава/. Часткова надлишковість в даному випадку використана як засіб впливу на одного із комунікантів.

До лінгвістичних факторів, що регулюють появу надлишковості в БСР, відносимо структурні особливості будови поліпредикативного речення, семантику БСР.

Аналіз довжини БСР з явищем надлишковості привів до висновку, що дані синтаксичні моделі мають різні потенціальні можливості ускладнення, а саме найбільшу схильність до надлишковості мають моделі з сурядністю. Це підтверджується співвідношеннями в тексті різних моделей БСР з явищем надлишковості: II, 4% БСР з чистим підрядним зв'язком і 88,6% - БСР із сурядним зв'язком або контамінацією інших типів зв'язку з сурядністю.

Прояву надлишковості, крім сурядності, сприяє багатомірність структури БСР. Середня кількість компонентів \bar{n} ср/^I збільшується в БСР з надлишковістю в залежності від багатомірності структури.

Немає значення для появи надлишкових компонентів в поліпредикативній конструкції має семантика ускладненого складного речення.

У главі другій "Типи надлишковості і її функції в багатоконпонентному складному реченні" аналізуються повна та часткова надлишковості в БСР. Розглядаються шістнадцять моделей БСР та їх співвідношення з певними типами надлишковості, так як в процесі дослідження виявилось, що моделі БСР можуть допускати або не допускати різні типи надлишковості.

Семантична надлишковість в БСР проявляється через дублювання

^I \bar{n} ср - середня кількість компонентів в БСР.

інформації різними компонентами за рахунок співпадання або семантичного зближення змісту предикативних одиниць. Серед багатоконпонентних конструкцій із семантичною надлишковістю виділяємо БСР з повним семантичним дублюванням інформації і БСР з частковим семантичним дублюванням /експліцитним та імпліцитним/. БСР з частковою семантичною експлікацією інформації ділимо на дві групи. До першої групи відносяться конструкції, в яких перший із семантичних компонентів носить більш загальний характер, що уточнюється другим компонентом. До другої – такі конструкції, що мають на першому плані більш конкретне значення, яке переходить в узагальнення. Наприклад:

1. "Вся напряженная жизнь ребят складывалась вокруг мерзлой картофелины, картофельных очистков и, как верха желания и мечты, – корочки хлеба, чтобы просуществовать, чтобы выжить один только лишний военный день" /А. Приставкін/.

2. "И шли минуты, и шли часы, и проходила за окном метельная военная ночь..." /В. Солоухін/.

Під час аналізу різних типів надлишковості звертаємо увагу на відповідність їх певним моделям БСР.

В моделях БСР із складносурядною структурною основою спостерігається взаємозв'язок між гармонійністю^I моделі та появою надлишковості.

Найбільш пристосовані до появи семантичної надлишковості сильногармонійні моделі із сурядністю на першому рівні членування /з сурядністю і підрядністю /8,9%/, з багатоконпонентною сурядністю /8,7%/ і на другому рівні /з сурядністю і однорідною

^IТермін зустрічається в роботі Г.Ф. Калашникової: Калашникова Г.Ф., Дмитриева Т.В., Скоробогатова В.А. Функционирование многокомпонентных сложных предложений в поэтическом тексте. – Харьков: ХГПИ, 1987. – 53 с.

супірядності /6,7%/. Менш частотним є використання в тексті гармонійної моделі /з сурядністю і послідовною підрядністю /3,8%/.

Серед моделей із підрядною структурною основою з явищем надлишковості виділяються моделі з однорідною супірядністю і послідовною підрядністю, з подвійною супірядністю, що відносяться до сильногармонійних та гармонійних моделей.

Аналіз БСР з явищем надлишковості виявив поодинокі приклади БСР з імпліцитною надлишковістю при послідовній супірядності, що є слабogarмонійними моделями. Найбільш частотною є часткова загальнономовна надлишковість, рідше зустрічається контекстуальна, на останньому місці за частотністю – повна семантична надлишковість.

Основними функціями семантичної експліцитної надлишковості є функція зняття глибини конструкції та експресивна функція. Вживання надлишкових компонентів в БСР збільшує час сприймання багатоконструкційної конструкції, що сприяє кращому засвоєнню інформації.

Функція зняття глибини конструкції за допомогою надлишковості реалізується не тільки в БСР з великою кількістю компонентів, але й в трьох-шестикомпонентних структурах.

Семантично надлишкові компоненти виконують експресивну функцію, тобто відображають відношення комуніканта до предмету мовлення, несуть додаткову інформацію. В БСР з однорідною супірядністю думка повторюється на новому витку спіралі, щоб піднятися далі: "Он стал говорить, как она необходима ему, как скрашивает его жизнь, как ему дорого ее мнение, как он любит ее"/В.Вересаев/.

БСР з семантичною експліцитною надлишковістю побудовані у вигляді ланцюгового повтору /при багатоконструкційній сурядності/ і у вигляді віяла /при однорідній супірядності/, можливий також кільцевий повтор. Дані побудови дозволяють зробити висновок, що семантична експліцитна надлишковість є не тільки актуалізатором

експресії в БСР, але й експресивним засобом створення синтаксичної фігури в БСР. Найбільш різноманітно проявляється категорія експресивності в БСР з контекстуальною надлишковістю. Вона виявляється в несподіваності появи контекстуальних синонімів, в новизні, здатності до ефекту. Наприклад: "Но Учитель моет ему ноги и делает это так старательно и серьезно, что внутри него заходили волны умиления, душа стала влажной" /Ю. Нагібін/, де додаткова експресивна інформація входить в компонент "душа стала влажной".

Крім основних функцій, семантична експліцитна надлишковість виконує інші завдання. Серед них - текстоформуюча функція, яка помагає в тому, що при допомозі семантично надлишкових компонентів виявляється послідовність думки, в цьому випадку надлишковість служить граматичним засобом вираження когезії.

Ритмічній та мелодійній організації тексту надається особливе значення. Для художнього твору /поетичного/ це структурна категорія. Серед фігур, які підкреслюють ритм та виконують ритмо-мелодійну функцію, наявними на рівні БСР є фігури з однорідністю, повтором, паралелізмом.

У випадку виконання БСР з семантичною експліцитною надлишковістю функції емпатичного підтвердження сказаного з'являється можливість прагматичної оцінки уже відомої інформації.

Використання в семантичних дублетах мовних одиниць різних стилів вказує на функцію уточнення образної інформації.

Не допускають експліцитну семантичну надлишковість моделі з послідовною супідрядністю та моделі з "чистою" неоднорідною супідрядністю /при контамінації можлива така надлишковість за рахунок ускладнення конструкції однорідними компонентами/.

В моделях БСР з послідовною супідрядністю зустрічається імпліцитна надлишковість, коли в компоненті, що дублює, за рахунок

імплікації одержуємо ту саму семантичну інформацію, що і в компоненті, який дублюється. В одному компоненті інформація кодується через лексичне наповнення, а в іншому кодується тільки її частина. При цьому імпліцитна надлишковість акцентує нашу увагу на інформації, повертає до неї і в той же час економить її словесне вираження. Наприклад, конкретизується значення вихідного слова: "Он теперь боялся полосы шелкопрядников, где получил четвертую пулю, которая выросла в него, как дерево в землю" /С. Алексеев/. Імпліцитна надлишковість базується на співвідношенні головного і підрядного з допомогою відповідних зв'язок. Проходить тісна структурна співвідносність компонентів, їх синтаксичний зв'язок, який можна назвати ланцюговим.

Наше розуміння імпліцитної структурної надлишковості та її аналіз на рівні БСР знаходиться в руслі теорії актуального членування речення, яка виділяє в БСР декілька комунікативних центрів-блоків, що спричиняє спрощення їх сприйняття, знімання глибини речення.

Поява надлишковості в БСР з послідовною підрядністю ще раз доводить її доцільність в акті комунікації. Потреби контактних слів стають синтаксичним сигналом, який показує незавершеність конструкції та незайнятість позиції при головному, що сприяє обов'язковій появі підрядних певного типу.

Конструкція з неоднорідною "чистою" супідрядністю має найменші можливості для ускладнення // n ср 3,48 у порівнянні з 5,56 при однорідній супідрядності/. Використання меншої кількості компонентів з нашої точки зору пов'язано з відсутністю в даних конструкціях супідрядного зв'язку.

Структура з неоднорідною супідрядністю не допускає використання семантичних дублетів. Проте ця модель дозволяє структурну

надлишковість у випадку семантично спустошеного головного. Наприклад: "Если бы не вынудили меня всю жизнь партизанить и скрываться, то увидели бы, сколь добра бы своим трудом ей принес, дел бы понаворотил..." /Ю. Сергеев/. Елімінація головного /при цьому одне із підрядних перетворюється в головне/ не викликає втрату інформаційної значущості всього БСР. Однак пропуск головного в даному випадку не оправданий, так як приводить до деформації структури речення. Тому з точки зору комунікації відносимо цей компонент до комунікативно-обов'язкових компонентів. У випадках, коли головне в БСР з неоднорідною супірядністю семантично опустошений компонент, компонент менш самостійний, більш пов'язаний із підрядним, чим і пояснюється його порівняно легке елімінація. Головна асемантична частина звичайно невелика за розміром /3,8 компонента/. БСР з асемантичним головним зустрічається як при загальній неоднорідній супірядності, так і в змішаній. Головна функція даного типу надлишковості - збереження структури БСР.

Висновки містять у собі узагальнення основних спостережень над БСР з явищем надлишковості. Визначаються передумови появи надлишкових компонентів у мові та використання їх в БСР. Відзначено, що явище надлишковості має безпосереднє відношення до способів побудови багатокомпонентної структури і проявляється в моделі БСР певного типу. Наприклад, всім поліпредикативним реченням із сурядністю властива надлишковість. Всі моделі зі складно-сурядною структурною основою допускають експліцитну /повну і часткову/ семантичну надлишковість за рахунок головних сурядних компонентів на першому рівні членування.

В БСР зі складнопідрядною структурною основою надлишковості з'являється внаслідок присутності однорідних компонентів.

Моделі з послідовною підрядністю створюють імпліцитну семантичну надлишковість, аналіз якої проводиться у руслі теорії актуального членування речення.

Структурна надлишковість в БСР спостерігається у випадках структурного паралелізму, повтору сполучників в БСР з однорідною супідрядністю, використання семантично спустошеного головного в моделях з неоднорідною супідрядністю.

В багатоконпонентних конструкціях з явищем надлишковості нами виявлено зв'язок між гармонійністю моделі і появою надлишкових компонентів. Найбільш пристосовані до появи надлишковості сильногармонійні моделі, потім гармонійні. В слабогармонійних моделях зустрічаються тільки окремі приклади БСР з надлишковістю.

Основними функціями надлишкових компонентів у складі БСР являється експресивна функція та функція зняття глибини конструкції.

Дана робота не претендує на відображення всієї повноти проблем, пов'язаних із вивченням особливостей поліпредикативних речень з явищем надлишковості. Для вичерпного виявлення усіх закономірностей функціонування БСР з надлишковими компонентами необхідне подальше дослідження. Однак наявне розуміння особливостей функціонування поліпредикативних структур з явищем надлишковості, дає можливість обґрунтувати підхід до поліпредикативних складних речень з надлишковістю як до конструкцій, які володіють власними функціональними закономірностями. Запропонований аналіз БСР з явищем надлишковості може бути використаний у роботах, які стосуються функціонування надлишковості на інших підрівнях /елементарних складних і простих речень/.

Основні тези дисертації викладені у таких публікаціях:

І. Явление языковой экономии в структурно-семантическом ме-

ханизме многокомпонентных сложных предложений // Семантика и прагматика языковых единиц. - Харьков: ХПИ, 1991. - С. 78-80.

2. Явление языковой экономии в многокомпонентном сложном предложении в свете учения А.А. Потебни об эволюции языка // Тезисы Всесоюзн. науч. конф. /октябрь 1991/, - Харьков, 1991, - С. 188-190.

3. О подходе к изучению принципов экономии и избыточности в многокомпонентных предложениях//Тезисы Всесоюзн.научн.конф. /Ужгород, 23-25 октября 1991/- Москва; Ужгород, 1992.- С. 214-215.

4. Функціонування багатоконпонентних складних речень з явищами семантичної надлишковості в російській та українській мовах// Програма 4-ї наукової конференції молодих вчених та викладачів ХДПІ за 1990-1991рр. - Харків: ХДПІ, 1992. С. 17.

5. Відбиття лінгвістичної теорії в практиці викладання синтаксису / категорії економії та надлишковості в багатоконпонентному складному реченні / //Матеріали Всеукр. наук. конф. - Херсон, 1992. - С. 42-44.

6. Семантическая избыточность как актуализатор экспрессии в многокомпонентном сложном предложении //Материалы Всеукр. науч. конф. по проблемам семантических исследований. Проблемы стилистической семантики. - Киев; Харьков, 1993. - С. 66-67.

7. Семантическая избыточность как актуализатор экспрессии многокомпонентного сложного предложения в произведениях В. Набокова // Язык русских писателей XIX-XX веков. - Тула, 1993. - С. II2-II7. - Рукопись деп. в ИНИОН АН России 13.04.93г. № 47888.

8. Вопросы теории многокомпонентного сложного предложения. - Харьков, ХПИ, 1993. - 128 с. У співавторстві.

Дисертанту належить розділ 4 глави 2-ї "Механизм избыточности и экономии в многокомпонентном сложном предложении" - С. 53-62.

Підписано до друку 22.03.94. 0,9 друк. арк.
Тираж 70 прим. Замовлення № 327.
Надруковано на ротاپринті ДНВО "Метрологія".
ЗІС002, Харків, вул. Мироносицька, 42.

462419

AB 29.806

AB 29.806